

TAKÁCS PÉTER

Értékek és államformák a kora modern politikai gondolkodásban

*Stumpf Istvának,
65. születésnapjára*

Az alábbi írásban három tézist fogalmazok meg. Először azt, hogy az újkor elejének európai gondolkodásában az államforma kérdése átmenetileg elveszítette jelentőségét. Másodsor azt, hogy ez az államformák ún. trichotóm rendszeréről a dichotóm rendszerre történő átmenet kezdetén történt, és elősegítette ezt a változást. Harmadsor pedig azt, hogy a republikanizmusnak jelentős szerepe volt az államforma viszonylagos jelentőségéről vallott elgondolások felszámolásában, amennyiben egy uralmi forma és mód tartalmi elemeinek fontosságára mutatott rá.

1. Az államformákról a bolondok vitakozzanak!

A kora modern politikai gondolkodás egyik feltűnő vonása, hogy a klasszikus államformatriász – a monarchia, arisztokrácia, demokrácia, illetőleg ezek módosult változatainak a rendszere – elveszítette jelentőséget és nagymértékben formalizálódott.

Thomas Hobbes például –, akit sokszor és tévesen az abszolút monarchia hívének tekintenek – már a *Leviatánban* meglehetősen indifferensen nyilatkozott az államformákról. Miután részletesen elemezte mindhárom klasszikus formát, azt állította: „a hatalomnak, ha kellő védelmet tud nyújtani, minden formája azonos”.¹ Hasonlóan foglalt állást egy évszázaddal később David Hume is. Az I. Károly elítélését és kivégzését igazoló történetíróhoz, Catharine Macaulay-hoz írott 1764-es levelében így fogalmazott: „A hatalom mindenféle alesztét – a francia királyságtól kezdve egyes svájci kantonok legszabadabb demokráciájáig – egyaránt legitimnek tekintem, ha szokásra és tekintélyre

¹ Hobbes 1970, 158.

alapozódik”.² Az épp aktuális államforma mibenlétével kapcsolatos közömbösség, s emögött az egyes államformák és mögöttes értékeinek viszonylagosságával kapcsolatos elgondolás benne volt a kor levegőjében. A gondolat legnépszerűbb változatát Hume idősebb kortársa, a szatirikus hangú verseiről ismert angol költő, Alexander Pope fogalmazta meg szellemes módon. Az *Essay on Man* című költeményében ezt olvashatjuk:

*For forms of government let fools contest; A kormányformán vitázzon a bolond,
Whate'er is best administer'd is best.³ Ha működik a rendszer: semmi gond.⁴*

Hume ezt olyan fontos megállapításnak tekintette, hogy az államformák kérdését elemző esszéjének első oldalán idézte.⁵ Tisztában volt persze az azzal kapcsolatba hozható relativizmus veszélyeivel, ezért kárhoztatta is e véleményét.⁶

A) Magyar szövegváltozatok

Alexander Pope gondolata gyorsan terjedt, s viszonylag hamar eljutott a magyar közönséghez – többféle szövegváltozatban is, bár fordítói a hivatkozott sorokat a fenténél kevésbé kipoentírozott megfogalmazásban tárták elő.

A költeményt lefordította, vagy inkább: „szabadon átdolgozta” Bessenyei György testőr-költő kétszer és két változatban is. Az első *Az embernek próbája* címmel még életében megjelent,⁷ a második – mely *Az ember poémában az anglus Pópnak elméje szerint* címet viselte és 1803-ban készült – kéziratban maradt. A két szöveget később, 1912-ben és 1991-ben együttes, új kiadásban jelentette meg két szakértő kutató.⁸ A másodjára

² Klibansky–Mossner 2011, 81.

³ Pope, Alexander 1734: *An Essay on Man*. III. levél, 303–304. sorok, 71.

⁴ Mesterházi Mónika fordítása.

⁵ Hume 1992, I, 27. E kötet kéziratában az esszé fordítója így javasolta magyarítani a Pope sorait:

*„Az államformákról a bolondok perlekedjenek
Legjobb az, ami a legjobban kivitelezett.”*

⁶ „Ha egyszer elismernék, hogy minden kormányzati rendszer egyforma, s a különbség csupán az uralkodók jellemében és magatartásában rejlik – írta –, akkor minden politikai vitának vége szakadna, és a legjobbnak tartott alkotmányok iránti rajongást is pusztá vakbuzgóságnak és ostobaságnak kellene tartanunk. Bár a mérséklet híve vagyok – jegyezte meg –, mégsem tudom megállni, hogy ne kárhoztassam e véleményt, és szomorúnak tartanám, ha az emberi dolgokban nem lenne lehetséges nagyobb állandóság annál, mint ami az egyes személyek meglehetősen esetleges lelki alkatából és jelleméből következik.” Uo. 27.

⁷ *Az embernek próbája*. Fordította (valójában átdolgozta): Bessenyei György 1772.

⁸ Bessenyei 1803/1912: *Az embernek próbája*.

magyarított változatban (az 1772-es kiadás ugyanis a szóban forgó sorokat nem tartalmazta) Pope szövege – az előző hat sorral együtt – így olvasható:

*Had vetélkedjenek az eltévelyettek
Kik a könyvek közt törvénytudók lettek
Ellenkezéseiket igazgatták [igazgassák] mindég
A hol az igazság csak úgy van, mint vendég
Mutassák a Tronus felső méltóságát
Hirdessék a népnek tévedt igazságát
Nagynak, és kicsinynek, ha [hőt] elég tétetik,
Ot[t] az Uralkodás, jónak ítéltetik.⁹*

A költeményt – részint prózában, részint versben – lefordította Pápai István nagyenyedi református lelkész,¹⁰ valamint (a kolofonban állítólag nem jelölt, de sok egyéb adat szerint valószínűsíthető módon) Bolyai Farkas matematikus, marosvásárhelyi kollégiumi tanár is.¹¹ Nagyjából ugyanebben az időben a Szilágy megyei Peér református esperese, Héczei (Hétzei) Pál is átültette magyar nyelvre Pope költeményét – franciából. Ebben a hivatkozott sorok (a megelőző négygel együtt) így hangzanak:

*„Ezen szép rendű világba mégis hallom azonba,
Hogy sok agyafűrt ember, az esztelen, a' goromba
Azon töri fejét, mellyik igazgatás formája
Legyen jobb, mely a' többieknek is lehetne példája?
Azt felelem: az lesz a' jobb, mellyet jobban folytatnak,
Melynek kerekei csak a' közjóra mozgattatnak.”¹²*

⁹ Bessenyei 1803/1991, 400. (Az áthúzott szavak a költő kéziratí javításai.)

¹⁰ *Pope-nak az emberről való levelei.* Szeben, 1798. E kiadvány ma fellelhetetlen; hivatkozik rá: Harsanyi István: Bevezető. In *Bessenyei* 1912, 12–13.

¹¹ *Pope' Proba-tétele az emberről. Anglusból fordítva. Más poétákból való toldalékkal* (ford.: Bolyai Farkas). M. Vásárhelyen, Nyomtatott a' Reform. Kollégium' betűivel Fiedler Gottfried által. 1819, 8 r. 132. Ma már ez a kötet is fellelhetetlen. Erről és más irodalmi műveiről Bolyai később így nyilatkozott: mivel „a parallellák megmutatására tett próbámmal nem lévén megelégedve... mathesisi tüzem meglankadott, s ez vitt a poézisre”, *Vö. Sarlóska* 1975/2, 51.

¹² *Próbatétel az emberről vagy is: Pope Sándornak Az embernek életéről, természetéről, erköltséről anglus nyelven írott munkája.* Frantzia versekből magyar versekre fordította: Héczei Pál. Héczei 1829, 62.

Pope szövege aforizmaként később utat talált Immanuel Kanthoz is, aki ugyancsak idézte azt az örök békéről írott „filozofikus tervezetében”. S mivel azt – mások mellett – Babits Mihály is lefordította, érdemes felidézni Pope sorait az ő tolmácsolásában is:

*Kormányformákról a balga vitáz:
Az jobb, amelyre bölcsőbb szem vigyáz.*¹³

Szóval Pope államformákkal, illetve az akkor ettől még nem megkülönböztetett kormányformákkal kapcsolatos gondolata sokféle változatban rendelkezésünkre állt, és sajnálatos, hogy magyar szerzők (tudomásom szerint) sem a 18–19. században, sem később nem reagáltak rá. Annak ellenére sem, hogy az – helyes, nem helyes, de – igen jól illeszkedik a magyarok államformákkal kapcsolatos különös, általam másutt „tisztázatlanul ambivalensnek” nevezett attitűdjéhez. Ahhoz, amit a rövidség kedvéért itt a „republikánusok nélküli köztársaság” (1918/19), a „király nélküli királyság” (1920–1944/46), a „monarchisták által megszavazott köztársaság” (1946), a „népre fittyet hányó népköztársaság” (1949–1990) és a „magát királyi koronával megjelenítő” (1990–2010), sőt „nem köztársaságként értelmező”, s így „köztársaságként meg sem nevezhető köztársaság” (2010/11-től) kifejezésekkel tudnék érzékletessé tenni.

B) Értékelés

Hobbes, Hume és Pope iménti gondolatai első megközelítésben egyfajta értékrelativizmus kifejeződésének tűnhetnek – a dolgot közelebről megvizsgálva azonban kiderül, hogy nem feltétlenül erről van szó. Szavaik inkább úgy értelmezhetők, hogy az államformákat szerintük nem az azokban hatást gyakorló általános elvek alapján kell megítélni, hanem annak alapján, hogy kereteik között hatékonyan kormányoznak-e. Másként fogalmazva: nem erkölcsi vagy másféle értékük alapján, hanem funkciójuk és teljesítményük alapján ítélték meg az állam- és kormányformákat, a „teljesítmény” fogalmába beleértve a legitimációs hatásokat is.

Ez azonban csak azáltal volt lehetséges, hogy úgy gondolták: van egy olyan, közösen osztott érték, és ebben az értelemben mérték, aminek alapján a hatékonyság megítélhető. Ez a klasszikus államformákban hatást gyakorló általános elvek által kifejezett vagy előmozdított értékek felett áll, de előmozdítása – a korabeli feltételezések szerint – nem kíván sem külön közjogi formát, sem politikai alakzatot. Mint a szerzők más műveiből tudjuk, ez az érték a biztonság volt.

¹³ Kant 1918. Itt idézve a mek.oszk.hu-ról (01300/01325/01325), Első definitív cikk, 6. lj.

Az újkor elején a biztonság vált minden mérce mércéjévé, s ezzel mérték azt a teljesítményt is, amit az államok különböző változatai nyújthatnak polgáraiknak. A polgárok körében – fogalmazott Hobbes *A polgárról* című művében – nem képzelhetünk nagyobb hatalmat az egyének biztonságára és az ebből következő közös békére épülő hatalomnál.¹⁴

2. Az államformák rendszerének átalakulása

A fentiek megítélésekor nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy az államformák történetének e látszólag értékrelativista közjátékára akkor került sor, amikor azok ún. trichotóm rendszere (monarchia–arisztokrácia–demokrácia) kezdte átadni a helyét a Machiavelli által kezdeményezett,¹⁵ de csak később elterjedt ún. dichotóm rendszernek (a monarchia–köztársaság felosztásnak). E változás értékeléséhez néhány szóban ki kell térni e kétféle rendszerre is.

A két felosztás nyilvánvalóan különböző szempontokat vesz alapul, amit már az is mutat, hogy azokban a monarchia különböző jelentésekkel szerepel. Ahol a hatalom gyakorlásában részt vevők köre számít, a monarchia fő jellemzője, hogy monokrácia (egy személy uralma); ahol a tartalmi kérdések a fontosak, ott fő jellemzője, hogy az (Platón fordulatával élve) „a legkiválóbb férfiú uralma”. A duális felosztás rendszerinti alapja az, hogy ki milyen jogi alapon, meddig és milyen felelősséggel áll az állam élén. A monarchiában ez az a személy, aki örökölte pozícióját (tipikus eset: örökletes királyság) vagy megválasztották (választási monarchia), a köztársaságban pedig az, akit államelnöknek megválasztottak, vagy a hatalmi harcok során azzá vált, esetleg az maradt. A triáoszt manapság kevesebb elemzésben használják, a duális rendszert többen. Első megközelítésben ennek az az oka, hogy a különböző szempontok elkerülhetetlen alkalmazása magyarázatokat igényel. Manapság például sokszor olyan koronás fők állnak a demokratikus államok élén, vagy inkább ülnek azok közjogi szerkezetének tetején, akik – ahogy mondani szokták – „uralkodnak”, de „nem kormányoznak” (bármit is

¹⁴ Vö. Hobbes 1998 [1642], 77–78.

¹⁵ A dichotóm rendszer kezdeteit a többségi vélemény Machiavellihez köti, bár vannak olyan szakirodalmi nézetek, melyek szerint a köztársaságot már a késő középkorban is a monarchia ellentétéként emlegették. Josef Isensee szerint például – vö. Isensee 1981, 4 – a monarchia–köztársaság felosztás nem Machiavellitől származik, hanem Leon Battista Alberti (1404–1472) itáliai humanista festő–építész–filozófus–költőtől. Akárhogy is legyen, az kétségtelen, hogy *A fejedelem* volt a duális tipológia első nagy hatást kiváltott megfogalmazása.

jelentsen ez). Az ilyen államok, például a svéd vagy brit, monarchiák, s egyszersmind demokráciák is.

A *hármas tipológiát* alkalmazta – ide értve az ebből kialakított ún. hatos rendszert is – az ó- és középkor minden jelentős gondolkodója: így Hérodotosz, Platón,¹⁶ Arisztotelész (nyilvánvalóan az ő 2×3-as rendszere), Polübiosz, Cicero, Aquinói Szent Tamás és Páduai Marsilius, valamint az újkorban Jean Bodin, Thomas Hobbes, Hugo Grotius, John Locke, Jean-Jacques Rousseau, Johann H. G. Justi és Immanuel Kant. A 19–20. században viszont ez a tipológia lassanként háttérbe szorult, sőt, szinte teljesen eltűnt, amennyiben csak a nagyon hagyománytisztelő, a kevésbé jelentős, a többnyire tankönyveket író vagy a különleges megközelítéseket kedvelő szerzők alkalmazták, mint amilyen például Friedrich Ch. Dahlmann, Wilhelm Roscher, Max von Seydel vagy Franz Schmidt, az elmúlt évszázadban pedig Max Imboden, Karl Brinkmann vagy Reinhold Zippelius volt.¹⁷

A *dichotóm rendszer* lényegében az újkor kibontakozása idején, a 17–19. században terjedt el, és a 20. századra szorította teljesen háttérbe az előbbit. Az államok monarchikus és köztársasági formák szerinti tipológiáját tartotta helyesnek az államtan számos klasszikusa és sok alkotmányjogász: Carl Ludwig von Haller, Anton Menger, Carl Walther, Georg Jellinek, Edmund Bernatzik, Gottfried Salomon, Otto Koellreutter, Adolf Julius Merkl és Hans Nawiaszky is. E két kategória ugyanis olyan közjogi kereteket jelentett, amelyekben sokféle politikai tartalom helyet kaphatott. A duális rendszer svungja olyan határozott volt, hogy a 20. században – bár a hármas osztályozással is kísérletezettek még – ennek mintájára épült ki az államok politikai alapú duális osztályozása: a demokrácia–diktatúra, illetőleg (ahogy újabban használják) a demokrácia–autokrácia felosztás.

¹⁶ Platón természetesen nem három államformát különböztetett meg – egyes műveiben különböző felosztásokkal élt. Leggyakrabban négy államformáról és öt – mai fogalommal – „politikai rezsimről” beszélt (arisztokrácia, timokrácia, demokrácia, oligarchia, valamint türannisz), amelyeket egyes helyeken megtoldott a „filozófus király” monarchiájával. Felosztásai azonban azok alapja szerint e hagyományba tartoznak.

¹⁷ Körükben külön kiemelem Carl Schmitt elméletét, ami azért is érdekes, mert ő kombinálja a hármas és a kettős felosztást. A jogállami alkotmány szerinte „ideiglenesen” (!) átveszi a monarchia, az arisztokrácia és a demokrácia formáit mint „politikai formaelveket [*politische Formprinzipien*] és elemeket”. Ezzel egyidejűleg mégis úgy vélte, hogy az államformakülönbséget két formatív elv (*Gestaltungsprinzipien*) – az azonosság és képviselő (*Identität, Repräsentation*) – határozza meg, s minden politikai egység ezek megvalósulása révén nyeri el konkrét formáját. Vö. Schmitt *Verfassungslehre* 1954 [1928], 200–208.

Nos, ebben a kontextusban „az államformákról a bolondok vitatkoznak” tétele annak az átmeneti helyzetnek a lenyomata, amelyben a tartalmi elemeket őrző trikotóm rendszer elkezdett háttérbe szorulni, a formális elemekre épülő duális pedig még nem terjedt el.

3. Tartalmi elemek az államok formális klasszifikációjában; a republikanizmus jelentősége

Hobbes, Hume és Pope fent idézett gondolatai nemcsak azért jelentettek epizódot az államformákról való gondolkodás történetében, mert megszületett a duális rendszer, hanem azért is, mert annak formalizált jellegét nem sokkal megfogalmazódása után két tartalmi kérdéseket kiemelő tendencia is ellensúlyozta. Az egyik a már a reneszánsz idején feléledt és új erőre kapott *republikanizmus* volt, mely az újkor elején megtermékenyítette az államról való gondolkodást, majd – később – az államformák világában is hatást gyakorolt. A másik, hogy az államok klasszifikációjában a 18. századtól megjelentek azok a kategóriák és szempontok (például a „despotizmus” fogalma, Montesquieu „vezérelvei”, a joguralom és jogállam koncepciója, majd a jogállam–rendőrállam szembeállítás stb.), amelyek a formális megkülönböztetések mögötti *társadalmi és politikai tényezőket* keresték, és az államformatant a következő évszázadokban átvezették a politikai rendszerek morfológiájába. E két tendencia közül hely hiányában itt csak az elsőről szólok.

A republikanizmus olyan politikai gondolat, amely bűvópatakszerűen évszázadokon át jelen volt, s ma is jelen van mind a politikai gyakorlatban, mind a politikáról való elméleti gondolkodásban, bár sosem vált eötvösi értelemben vett „uralkodó eszmévé”. A szó az idők folyamán oly sokféle tartalmat olvasztott magába,¹⁸ hogy jelentése messze több egy formális államforma akarásánál, bár az újkorban kibomlott ideologikus formája

¹⁸ Lásd ezekről – egyebek mellett – Pettit 1997, aki a republikanizmust a liberális és komunitárius tendenciák alternatívájaként fogja fel; Honohan 2003, aki az ókortól máig tartó elméleti-filozófiai tradícióként kezeli azt; valamint Martin van Gelderen és Quentin Skinner *Republicanism* című tanulmánykötetét (2005), amelyekből az elsősorban „polgári” értékek, erények és intézmények elméleteként tűnik elő: 1. kötet: *Republicanism and Constitutionalism in Early Modern Europe. A Shared European Heritage* és 2. kötet: *The Values of Republicanism in Early Modern Europe. A Shared European Heritage*. Lásd még Weinstock–Nadeau 2004. Sajátos, közép-európai nézőpontú tanulmányok gyűjteményeként lásd Balogh 2021; Balázs 2021; a régebbi időkből Demeter 2005, különösen: 355–365.

szerint alapszinten kétségtelenül erre irányult. Eddig azonban csak a 18. század végén (Észak-Amerikában), s főleg a 19–20. században jutott, azt megelőzően fő hangsúly a nem az államforma volt. E komplexitást az magyarázza, hogy a republikanizmus egyszerű ideológia, politikai kultúra és elmélet.

Ideológiaként mintegy kétszáz éve a napi politikai küzdelmekhez kötődik mint az állami működés vagy az államszerkezet átalakítására törekvő, viszonylag egyszerű közjogi terv és annak igazoló érvrendszere, amely valamilyen praktikus okból érvényteleníteni kívánja az ellenkezőjét, például a monarchikus elkötelezettséget, a royalizmust, a legitimizmust, esetleg a Szent Korona-tant vagy hasonlókat. Ezen a szinten jókat lehet vitatkozni arról, hogy általában vagy egy-egy ország esetén a monarchia vagy a köztársaság-e az értékesebb, hatékonyabb, illetve valamilyen szempontból ígéretesebb államforma,¹⁹ s ezek a viták rendszerint nem térnek ki arra, hogy a két fő forma között vannak-e vagy elképzelhető-e köztes változatok.

A republikanizmus szélesebb horizontokat is megnyitó másik formája politikai kultúra: sajátos szimbólum- és rítusrendszer, mentalitás és szerepek világa, értékrend az ezekre irányuló attitűdökkel és így tovább. E kultúra természetesen befolyásolja a nemzeti történelem értelmezését, az állam reprezentációját (például az ünnepei megszervezésének módját), az emlékezetpolitikát, ennek keretében a korábbi forradalmakhoz való viszonyt, és a hagyományok szerepét is. Nem mindenütt létezik (hiszen miért is létezne, példának okáért, az Egyesült Királyságban, Liechtensteinben vagy a Vatikánban), és sok helyen erőtlén (így például Magyarországon, Romániában, s általában a kelet-európai országokban), de vannak államok, ahol ez a politika és a politikai gondolkodás jellegadó ereje. Ilyen minőségben a republikanizmus elsősorban Franciaországban virágzott ki,²⁰ de szerepe lehet és volt másutt is, ha másban nem, legalább a monarchiára orientálódó politikai kulturális beidegződések felszámolásaként (példaként a német és az osztrák tapasztalatokra utalok). Ahol létezik, ott ez a kultúra a napi politikában az egyik leghatékonyabb integratív tényező, mert meglehetősen különböző csoportokat képes összefogni, bár e téren is lehetnek „ellenfogalmi” és „ellenkulturái”, sőt, esetleg alkalmi vereségei is. Előfordulhat, hogy valaki politikai

¹⁹ Aki ilyen érvekre kíváncsi, annak a következő művek tanulmányozása ajánlható. Habsburg Ottó 1959; uő. 1956, 111–120. Az államformák, különösen a monarchia érzelmi, vallási, paternalista és legitimista igazolásáról lásd Loewenstein 1952, 71–131. Új-Zélandra vonatkoztatva érdekes észrevételek olvashatók a következő helyen: Cox–Miller 2006, 130–144.

²⁰ A francia republikanizmusról lásd például Aminzade 1993; mai problémákra reflektálva Laborde 2008. A hazai szakirodalomból lásd Szigeti 1990, 32–46; Nagy 2001; és Soós 2013, 51–69.

kultúraként értelmezi a mai amerikai republikánizmust is, bár nem biztos, hogy ezzel fején találja a szöveget. Ami ugyanis abban „kultúra”, az az amerikai világ sajátossága, ami pedig „politikai”, az lényegében az egykori liberalizmus és a modern konzervativizmus, újabban pedig a (liberalizmus nélküli) egykori európai „forradalmi konzervativizmus” egyik változata, tehát – az elnevezés ellenére – nem sajátosan republikánus. Nem áll ez a 18. század végén létező változatra, amikor is az amerikai politikai gyakorlat és gondolkodás a republikánizmus fő irányához tartozott.²¹

Végül a republikánizmus az államról és a politikáról való elméleti gondolkodás egyik legrégebbi és ma is eleven hagyománya. Ennek képviselője volt az ókorban a történetíró Caius Sallustius Crispus, a reneszánsz idején az itáliai Niccolò Machiavelli és az angol James Harrington, a felvilágosodás korában a francia Jean-Jacques Rousseau²² és a német Immanuel Kant, a forradalmak sodrásában az amerikai James Madison és a francia Maximilien Robespierre, a 20. századi gondolkodásban pedig a német–zsidó származású amerikai Hannah Arendt. A névsort áttekintve nyilvánvaló, hogy a republikánizmus nem egységes eszmerendszer,²³ bár különböző képviselőinek vannak közös osztott gondolatai.

Alapgondolata az, hogy a kormányzás a polgárok közös ügye, s a polgári szabadság: közszabadság, mely közszolgálatot feltételez. Az intézményi rendről alkotott republikánus elgondolások középpontjában mindig is a törvények által korlátozott kormányzat gondolata állt, és áll ma is. Ez már a vegyes kormányzat ókori elképzelésében is megjelent, később pedig, például Harringtonnál, a kiegyensúlyozott hatalmi rendszert megteremtő és fenntartó alkotmányos berendezkedés eszméjévé vált. A republikánus

²¹ A kezdetek amerikai republikánizmusáról lásd Egedy 2014, 34–48 és 63–120; a gyakorlati politikára koncentrálna Wood 1998. Üde és szellemes elemzés a kérdésről Sellers 1994, különösen például 87–99 (Sallustius és Cicero elméletének szerepéről amerikai szemmel) és 11–19 (az amerikai állam szimbolikus és ikonográfiai megjelenítéséről), például arról, hogy az amerikai alkotmányozás során kibontakozott vitákban miért választottak maguknak sokan római árneveket, és írtak úgy, mint „Publicola” és „Publius”, „Cato” és „Brutus Junior”, „Cincinnatus” és „Curtius”.

²² Rousseau republikánizmusa széles körben mégsem általánosan elfogadott. Ezen az állásponton van például Pettit 1997 és Alici 1997, 3–27; vannak azonban olyan szerzők is (például Dijn 2015, 1–22), akik vitatják azt, hogy elmélete e hagyományba sorolható.

²³ E változatos hagyományban az elméleti tradíciót illetően olykor megkülönböztetik a republikánizmus britatlanti és itáliai–kontinentális változatait, amelyek az egyén és közösség viszonyát illetően eltérő módon kombinálják az alapeszméket, s amelyek hatása még a legutóbbi időkben is kimutatható. Vö. Pettit 2012, 5–26 és 293–294. Pettit elméletéről lásd Ujlaki Anna írását (2020, 25–44).

teoretikusok egy olyan államrendszer alapelveit keresték, amelyben a különböző erők kontrollálhatják és féken tarthatják egymást, de egyikük sem olyan erős, hogy legyőzze a másikat.

Azt, hogy e gondolatot komolyan vegyék, csakis a politikai kultúra révén (bár nem feltétlenül a fentebb említett republikánus politikai kultúra révén) lehet biztosítani, melynek a közéleti erények is részei. Azt az alapeszmét, hogy a szabadságot fenyegető törekvéseket a közéleti politikai erények fékezhetik meg, már Harrington elméletében kiegészítette az a feltételezés, hogy a „helyes rend” „jó embereket” terem, ²⁴ másoknál meg az, hogy a helyes erények fenntartásához közéleti intézmények kellenek. Később, például Rousseau-nál, ehhez az a gondolat társult, hogy a törvények a közérdek érvényesülésének biztosítékai, tehát erkölcsi funkciójuk van: jobba kell tenniük a polgárokat. Ez az az üzenet, aminek alapján a republikánizmus minden korban (szinte) mindenkit képes volt az ígéret földjére vezetni, vagy legalábbis sikerrel fel tudta ébreszteni az ezzel kapcsolatos reményeket.

A 18. században a republikánizmus olyannyira a közjót előmozdító alkotmányos rend, s ezen keresztül a rendezett és mérsékelt állam szinonimájává vált, hogy sokan úgy vélték: egy monarchiában is lehet republikánus elveket érvényesíteni. Kant például, aki a porosz király kötelességtudó alattvalója volt, *Az örök békéhez* című írásában így fogalmazott: „Az állam kormányozhatja magát köztársasági módon már akkor is, ha az érvényben levő alkotmány szerint még despotikus uralkodói hatalom van benne.”²⁵ A monarchiák republikánus berendezését egyébként a Kant korában élt magyar republikánusok is lehetségesnek tekintették, amikor egy törvényesen működő alkotmányos monarchiáról álmodoztak.

A fentiekkel azt kívántam bizonyítani, hogy az alkotmányos és törvényes működés melletti elköteleződéssel a republikánizmus már azelőtt hozzájárult az államformákkal kapcsolatos relativizmus felszámolásához, mielőtt sikereket ért volna el a köztársasági államforma bevezetése terén,²⁶ s így szerepe volt az államformák jelentőségével kapcsolatos 17–18. századi átmeneti kételyek felszámolásában.

²⁴ Harrington 1992 [1656], 56.

²⁵ Kant 1918, 1. sz. Függelék (Az erkölcs és politika összeférhetetlenségéről az örök béke céljaiban).

²⁶ Össességében a Földön jelenleg 42 monarchia létezik, 28 uralkodóval, ide számítva annak minden főbb formáját (császárság, szultánátus, emírség és így tovább), de nem számítva közejük a közjogilag formalizálatlan egyeduralkodókat: a köztársasági formát öltő, modernizált

Irodalom

- Alici, L. 1997: Rousseau and Republicanism. *Rivista di Filosofia Neo-Scolastica*, 1997/1, 3–27.
- Aminzade, Ronald 1993: *Ballots and Barricade. Class Formation and Republican Politics in France, 1830–1871*. Princeton, Princeton University Press.
- Balázs, Zoltán et al. 2021: *Kortárs republikanizmus*. Szerk.: Tóth, Szilárd János és Losonczi, Márk. Budapest, L'Harmattan.
- Balogh, László Levente et al. 2021: *Klasszikus és modern republikanizmusok. Eszmetörténeti tanulmányok*. Szerk. Nagy, Ágoston – Pap, Milán. Budapest, Ráció, 111–133.
- Bessenyei György 1772: *Az embernek próbája*. Bécs, Kaliwoda Leopold.
- Bessenyei György 1803: *Az embernek próbája*. Kiadta: Harsanyi István. Budapest, MTA, Régi Magyar Könyvtár 30, 1912. Újabb megjelenése: uő. 1991: *Költevények. Kisebb költemények. Az embernek próbája. Az ember*. Sajtó alá rend.: Gergye László. Budapest, Akadémiai.
- Cox, Noel – Miller, Raymond 2006: Monarchy or Republic? In Miller, Raymond (szerk.): *New Zealand Government & Politics*. Oxford, Oxford University Press, 130–144.
- Demeter, M. Attila 2005: *Republikanizmus, nacionalizmus, nemzeti kisebbségek*. Kolozsvár, Pro Philosophia.
- Dijn, Annelien de 2015: Rousseau and Republicanism. *Political Theory*, 2015/4, 1–22.
- Egedy, Gegely 2014: *Konzervatív gondolkodás és politika az Egyesült Államokban*. Budapest, Századvég.
- Gelderen, Martin van – Skinner, Quentin 2005: *Republicanism I–II*. Cambridge, Cambridge University Press.

kaganátusokat, az autoriter diktatúrákat és hasonlókat. Világviszonylatban 154 államnak van köztársasági vagy ahhoz sorolható speciális államformája, itt sem vonva le e számból azokat, amelyek a gyakorlatban szinte egyeduralomként vagy már-már örökletes egyeduralomként működnek, ám ezt nem a közjogi rend biztosítja, hanem a nyers erő, az attól való félelem vagy a politikai ügyeskedés. A monarchiák és köztársaságok aránya tehát az államok számát illetően kb. 20:80%, a szóban forgó államok népességét figyelembe véve pedig kb. 10:90%. A monarchiák köztársaságokká való átalakulása különböző hullámokban történt. Az első hullám során két jelentős államot leszámítva (Egyesült Államok, Svájc) inkább csak ideiglenesen vagy szimbolikusan lettek köztársaságok az államok. A második hullámot a latin-amerikai önálló államok megszületése jelentette, melyek számára a spanyol és portugál gyarmati múlt a monarchiával volt azonos. Egy harmadik hullám az I. világháborúval és szocialista forradalmakkal összefüggő hatalmi átrendeződés idején futott le; a negyedik pedig a gyarmatbirodalmak II. világháború utáni felbomlásának és a szovjet rendszer „exportjának” idejére tehető. A legutolsó államforma-változásra tavaly került sor: egy karib-tengeri szigetállam, az 1966 óta független Barbados 2021. november 30-án változtatta államformáját monarchiáról köztársaságra.

- Habsburg, Ottó 1959: *A holnap társadalmi rendje. Állam és társadalom az atomkorban*. Köln–Detroit, Amerikai Magyar Kiadó. (Eredetileg: *Soziale Ordnung von Morgen*. Bécs, 1957 és *The Social Order of Tomorrow*. London, Oswald Wolff, 1959.)
- Habsburg, Otto von 1956: Gedanken zur Staatsform. *Neues Abendland. Zeitschrift für Politik, Kultur und Geschichte* [De Gruyter]. 11. évfolyam, 111–120.
- Harrington, James 1992: *The Commonwealth of Oceana* (1656) and *A System of Politics* (1660 után). Bevezető: J. G. A. Pocock. Cambridge, Cambridge University Press.
- Hobbes, Thomas 1970 [1651]: *Leviatán*. Vagy az egyházi és világi állam formája és hatalma (ford. Vámosi Pál). Budapest, Magyar Helikon.
- Hobbes, Thomas 1998: *On the Citizen* [De Cive, 1642] (ford., szerk.: Tuck, Richard – Silverthorne, Michael). Cambridge, Cambridge University Press. Cambridge Texts in the History of Political Thought.
- Honohan, Iseult 2003: *Civic Republicanism*. London, Routledge.
- Hume, David 1992: Arról, hogy lehetséges-e a politikai tudomány? In *David Hume összes esszéje I–II.* (ford. Takács Péter). Budapest, Atlantisz.
- Isensee, Josef 1981: Republik. Sinnpotential eines Begriffs. *Juristenzeitung*, 36. évfolyam, 1–8.
- Kant, Immanuel 1918: *Az örök békéhez* (ford. Babits Mihály). A Babits-fordítás első kiadása: Budapest, Új Magyarország Részvénytársaság. Legutóbbi kiadásai: Bukarest, Kriterion, 1971; Budapest, Európa, 1985; Budapest, Helikon, 2019. mek.oszk.hu (01300/01325/01325) (letöltve: 2022. 06. 01.).
- Klibansky, Raymond – Mossner, Ernest, C. (szerk.) 2011 [1954]: *New Letters of David Hume*. Oxford, Oxford University Press.
- Laborde, Cécile 2008: *Critical Republicanism. The Hijab Controversy and Political Philosophy*. Oxford, Oxford Princeton University Press.
- Loewenstein, Karl 1952: *Die Monarchie im modernen Staat*. Frankfurt am Main, A. Metzner, 71–131.
- Nagy, Miklós 2001: *A francia republikanizmus főbb kérdései. A republikánus hagyomány a francia köztársasági rendszerekben*. PhD-érkezés [gépírat], Szeged, SZTE Repozitórium.
- Pettit, Philip 1997: *Republicanism. A Theory of Freedom and Government*. Oxford, Oxford University Press.
- Pettit, Philip 2012: *On the People's Terms. A Republican Theory and Model of Democracy*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Pope, Alexander 1734: *An Essay on Man*. Helston, Stannary Press by Thomas Flindell, 1798 (ún. Cornish-kiadás).
- Pope, Alexander 1829: *Próbatétel az emberről vagy is: Pope Sándornak Az embernek életéről, természetéről, erköltséről angulus nyelven írott munkája*. Frantzia versekből magyar versekre fordította: Héczei Pál. Buda, Landerer Anna.
- Larlóska, Ernő 1975: A mathesis az a gyertya... Bolyai Farkas eszmevilága. *Tiszatáj*, 29. évfolyam, 2, 42–47.
- Schmitt, Carl 1954 [1928]: *Verfassungslehre*. Berlin, Duncker und Humblot, 200–208.

- Sellers, M. N. S. 1994: *American Republicanism. Roman Ideology in the United States Constitution*. London, Macmillan.
- Soós, Eszter Petronella 2013: A köztársaság-fogalom értelmezésének szintjei Franciaországban. *Politikatudományi Szemle*, 22. évfolyam, 2, 51–69.
- Szigeti, Péter 1990: Pluralista demokrácia – francia módra. *Váltók és utak. A Magyar Politikatudományi Társaság évkönyve*. Budapest, 32–46.
- Ujlaki, Anna 2020: Republikanizmus: a migráció egy lehetséges értelmezése? *Politikatudományi Szemle*, 29. évfolyam, 2, 25–44.
- Weinstock, Daniel M. – Nadeau, Christian (szerk.) 2004: *Republicanism. History, Theory, and Practice*. London, Frank Cass. Abingdon, Routledge, 2012.
- Wood, Gordon S. 1998 [1969]: *The Creation of the American Republic 1776–1787*. Chapel Hill, University of North Carolina Press.

Megjelent:

Gubernatio, Constitutio, Communitas. Ünnepi írások
a 65 éves Stumpf István tiszteletére. Szerk.:
Erdős Csaba, Orbán Balázs és Smuk Péter.
Budapest, Századvég Kiadó, 2022. 532.
ISBN: 9786156436108